

УДК 72.01

Косаревська Р. О.

канд. арх., доцент кафедри рисунка та живопису, КНУБА

**АЛЕГОРИЧНО-СИМВОЛІЧНІ ОЗНАЧЕННЯ АРХІТЕКТУРНО-ПЕЙЗАЖНИХ КОМПОЗИЦІЙ ПАРКУ «ОЛЕКСАНДРІЯ»
(м. Біла Церква, Україна)**

Анотація: у статті розглянуто алегорично-символічні означення архітектурно-пейзажних композицій на прикладі парку «Олександрія», створеного наприкінці XVIII - початку XIX ст. - пам'ятки культурної спадщини національного значення та пам'ятки садово-паркового мистецтва природо-заповідного фонду України

Ключові слова: алегорично-символічні означення, архітектурно-пейзажні композиції, пам'ятка садово-паркового мистецтва, парк «Олександрія», Біла Церква, Україна.

Постановка проблеми: Незважаючи на значну кількість джерельної бази (відомостей відвідувачів XIX ст., іконографічні матеріали XIX - початку XX ст.), представлені українськими та польськими дослідниками у своїх працях з історії і символіки композицій парку «Олександрія», однозначного розуміння означеності його архітектурно-пейзажних форм не досягнуто. Для виявлення їх ідейного задуму застосуємо семіотичний метод дослідження [7].

Основна частина. Розвідки з порушеного питання засвідчили, що натхненниками змісту художнього образу парку для гр.О.Браницької стали ода «Водоспад» [5] та опис святкування у Таврійському палаці Г.Державіна [6]. Державінська ода є панегіриком кн.Потьомкіну. Вона написана олександрійським віршем (або alexandrin), популярним у XVIII та першій половині XIX ст. Отже парк «Олександрія» є панегіриком Потьомкіну або Олександріною. Це не суперечить висловлюванню гр.Браницької під час розмови з Є.Шумігорським про парк: «Как англичанин, вы видели, конечно, множество прекрасных садов; но нигде не найдете ничего похожего на Александрию... Это сад Потемкина, и он посвящен его дружбе...» [9, с.199].

Враховуючи викладене та те, що ода «Водоспад» Державіним була дописана у 1794 році, будівництво архітектурно-пейзажних композицій парку якщо й розпочалося раніше 1796 р. — часу прибуття до Білої Церкви італійського архітектора Домініка Ботані та садівника зі Львова Августа Станге, то тільки в частині підготовчих робіт: як то влаштування систем водоспадових улаштувань і водних споруд Східної та Середньої балок, які з

великою вірогідністю були виконані за проектами Вільяма Гульда; архітектурні форми парку – за проектами І.Старова.

Застосування комунікаційної моделі «Парк-Адресат» розглянемо на прикладі паркових островів «Марія» і «Трояндовий» та павільйону «Турецький будиночок».

У дослідників парку «Олександрія» трактування назв островів «Марія» і «Трояндовий» викликає велику полеміку. Суть дискусії полягає в тому, що Р.Афтаназі, посилаючись на малюнок В.Ріхтера «Fragment parku z Wysepka Marii i widokiem Ruin» (1832), назву острова «Марія» трактував як Божу Матір, чим викликав у дослідників О.Галкіна, О.Гурковської і Є.Чернецького різкий супротив: «Якщо ж підставою для таких тверджень дійсно став напис на малюнку (В.Ріхтера — від Р.К.), то слід зауважити, що, безумовно, острів якщо і носив ім'я Марії, то йдеться не про Божу Матір» [3, с.80].

При вивченні зазначених островів парку ми насамперед звернулися до планування Таврійського парку, який композиційно був пов'язаний із Таврійським палацом. Оригінальною рисою композиції цього ансамблю стало поєднання інтер'єрного Зимового саду з припалацовим Таврійським парком. Нашу увагу привернув південний фасад цього палацу: перед ним розташовувався великий став, протоки якого обгортали два острови – великий і малий, а також єднали його з малим ставком [8, с.324].

Не менш цікавим об'єктом за темою, на наш погляд, став ще один потьомкінський палацово-парковий ансамбль «Острівки» (острови і східні грановані вежі з шатрами на фасаді палацу були головними акцентами), розташований на правому березі Неви, майже навпроти палацу «Пелла», де за легендою відбувся містичний шлюб князя і Катерини II (мали доньку – Єлизавету Тьомкіну) [4, с.13].

З історії садово-паркового мистецтва також відомо, що кн.Потьомкін у своїй діяльності приділяв велику увагу «витонченому садівництву», створюючи за участю «особистого садівника» Вільяма Гульда повсюдно пейзажні (англійські) парки. Після приєднання Тавра (Криму), де ще з часів Еллади існував культ троянди [1, с.29-32], ним для прикрашання парків Херсона туди споряджувалися експедиції зі збору і доставки «кустов розанов». Таким чином князь втілював у життя дві пристрасті імператриці: першу до «пейзажного садівництва, яке вона вважала важливим і доступним видом творчості власників маєтків різного достатку, та тим, що викликає нові естетичні убоління, пов'язані з культом розуму і почуттів» [1, с.29-32]; другу – до троянд: у царськосельському парку нею було створено перший розарій, названий «трояндовим полем», а в її авторській казці про царевича Хлора,

написаній для онука Олександра, троянда без шипів визначалася найбільшою цінністю життя.

Отже острови, назви яких пов'язані з трояндами опосередковано (острів «Марія» – за християнською традицією Діву Марію називають Трояндою Небес або Трояндою без шипів, вказуючи цим на її безгріховність) і прямо (острів «Трояндовий»), у композиції парку «Олександрія» мають асоціюватися з діяльністю кн.Потьомкіна у паркотворенні.

Водночас, троянда як символ утаємниченості може також означити ймовірну подію в особистому житті кн.Потьомкіна – за ісламською традицією трояндовий сад є символом Раю і місцем містичного шлюбу, єдності протилежностей; у римлян троянду підвішували під стелю у тих випадках, коли співбесідники повинні були зберігати у тайні все сказане: крилатий вираз «sub rosa dictum» означав «я сказав під трояндою», тобто під великим секретом. На підтвердження цього, вірогідно, і слугувала біломармурова фігура крилатого Амура, розташована поряд з арочним мостом, що поєднував острів «Трояндовий» (у поемі "Alexandrya", 1848 р., Я.Бровінським названий «Купідо» [3, с.80]) з основною частиною парку, – втілює бога кохання Амура-Ероса, за грецькою міфологією йому присвячувалася троянда.

Стой и не лети ты, время,

И благ нас не лишай.

Жизнь наша путь печалей:

Пусть же в ней цветут цветы... [6, с.59.]

Турецький будиночок. Характерним оздобленням Турецького будиночка є каліграфічні мармурові панелі, барельєфні медальйони з монограмами (туграми) султана і шістнадцять тосканських колон. При ознайомленні з пам'ятками архітектури Османської імперії нашу увагу привернув головний (з другої половини XV до другої половини XIX ст.) султанський палац Топкапи, розташований на узвишші мису Сарайбурн, що омивається водами Босфору, Мармурового моря і затоки Золотий Ріг.

Первісною назвою цього палацу була «Сара-і-Джедіде-і-Аміре», згодом заміненна на Топкапи, що перекладається як «гарматні ворота»: поряд з головними воротами колись стояли гармати, які стріляли щоранку. Султанський палац складався з двох частин: зовнішньої (перший і другий двори) та внутрішньої (третій і четвертий двори). Головні ворота палацу, вбудовані у високі фортифікаційні стіни, називалися Великими або Імператорськими (Баб-і Хюмаюн), за ними розміщувався перший двір (площа). Далі йшли Ворота віншування (Баб юс Селям) з гранованими вежами і шатрами, що вели до другого двору. Крізь них могли проїхати тільки іноземні послы, великі візирі або наближені урядовці; за воротами усі вони мали йти

пішки, лише султану було дозволено їхати далі на коні. За Воротами щастя (Баб і Саадет) знаходилися особисті покої султана (третій двір), зокрема Тронний зал (Арз Одаси), де він приймав своїх гостей. Екстер'єр Тронного залу мав аркади, що опиралися на шістнадцять колон. Аркади прикрашалися барельєфними медальйонами з монограмами султана. Воріт між третім і четвертим дворами не було. У четвертому дворі розміщувався сад султана з альтанками, фонтанами та павільйонами Багдадський і Єреванський, збудованими на згадку про загарбування османською імперією цих територій. З четвертого двору відкривався краєвид на Босфор, Мармурове море і затоку Золотий Ріг. Проте ключовою особливістю цього султанського палацу насамперед є місце його розташування: поряд з Босфорською морською протокою.

Отже, схожість архітектури і екстер'єрного оздоблення Турецького будиночка парку «Олександрія» з Тронним залом палацу Топкапи стає вказівкою на місце його розташування у парку: поряд з проточними ставками і більш протокою «Черепаша» (тварина, що лізе з водної розколини, є символом давнього хазяїна місця), ніж водоспадом, які контекстуально уособлюють вищезгадану морську протоку та події російсько-турецьких війн 1768-1774 та 1787-1791 рр., що пов'язані з нею:

Гром победы, раздавайся!

Звучной славой украшайся:

Магомета ты потряс... [6, с.34.]

Контекстуальний аналіз художнього образу парку підтвердив, що: образом орієнтації (або подією, що зумовила означення архітектурно-пейзажного простору парку) стала передчасна смерть кн.Г.Потьомкіна; образом впізнання (або обмеження зон значень, що приписуються архітектурно-пейзажним формам парку) – опис свята у Таврійському палаці та ода "Водоспад" Г.Державіна; образом інтерпретації (зумовив змістовну сутність архітектурно-пейзажного простору парку) – події життя кн.Г.Потьомкіна, пов'язані із святкуванням у Таврійському палаці; образом інтуїції (сформував відношення до архітектурно-пейзажного простору парку) – почуття вдячності та героїзація кн.Г.Потьомкіна.

Література:

1. Арбатская Ю.Я., Вихляев К.А. Ливадия – цветочная корона дома Романовых. Симферополь: Бизнес-Информ, 2013. 328 с.
2. Буркхардт Т. Искусство ислама. Язык и значение. / Пер. с англ. Локман Н.П. Таганрог: Ирби, 2009. 288 с.

3. Галкін С.І., Гурковська О.Л., Чернецький Є.А. Структура та символіка старовинного парку «Олександрія» в білоцерківській резиденції графів Браницьких. Біла Церква: О.В.Пшонківський, 2005. 96 с.
4. Г.А.Потемкин. От вахмистра до фельдмаршала. Воспоминания. Дневники. Письма. Книга 1. Санкт-Петербург: Издательство «Пушкинского фонда», 2002. 296 с. (Серия «Государственные деятели России глазами современников».)
5. Державин Г.Р. Водопад // Державин Г.Р. Стихотворения. Ленинград: Советский писатель, 1957. С.178-190. (Библиотека поэта; Большая серия).
6. Державин Г.Р. Описание торжества бывшего по случаю взятия города Измаила в доме генерал-фельдмаршала князя Потемкина-Таврического, близ конной Гвардии, в присутствии императрицы Екатерины II, 1791 года 28 апреля // Державин Г.Р. Сочинения. Ч.4. Санкт-Петербург: В типогр. Шнора, 1808. – С.22-60.
7. Косаревська Р.О. Дослідження комунікативної моделі «Парк-Адресат» // Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. збірник. Київ: КНУБА, 2006. Вип.16. С.56-60.
8. Кючарианц Д.А., Раскин А.Г. Сады и парки дворцовых ансамблей Санкт-Петербурга и пригородов. Санкт-Петербург: Паритет, 2003. 448 с.
9. Шумигорский Е.С. Графиня А.В.Браницкая // Исторический Вестникъ. Историко-литературный журналъ. Т.LXXIX. Санкт-Петербург, 1900. С.171-202.

Аннотация

Аллегорически-символические обозначения архитектурно-пейзажных композиций парка «Александрия» (г. Белая Церковь, Украина).

В статье рассмотрены аллегорически-символические обозначения архитектурно-пейзажных композиций на примере парка «Александрия», созданного в конце XVIII - начале XIX века - памятника культурного наследия национального значения и памятника садово-паркового искусства природно-заповедного фонда Украины.

Ключевые слова: аллегорически-символические обозначения, архитектурно-пейзажные композиции, памятник садово-паркового искусства.

Annotation

Allegorical symbols of architectural and landscape compositions of Olexandria Park (Bila Tserkva, Ukraine).

The article analyzes allegorical symbols of architectural and landscape compositions at the turn of the 19th century. The author utilizes examples found in the unique park, “Olexandria”, Bila Tserkva, Ukraine, where landscape architecture is revered as a monumental contribution to the national cultural heritage and is included in the Nature Sanctuary Fund of Ukraine.

Keywords: Allegorical symbols, architectural and landscape compositions, landscape architecture, Park Olexandria, Bila Tserkva, Ukraine.